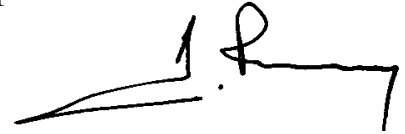

**ПрАТ «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
“МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ”»**

ІКАЄВ АНДРІЙ РУСЛАНОВИЧ

УДК 343.98

**РОЗСЛІДУВАННЯ ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ
У ЗЛОЧИННУ ДІЯЛЬНІСТЬ**

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Відкритому міжнародному університеті розвитку людини «Україна».

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор
ЧОРНОУС Юлія Миколаївна,
Національна академія внутрішніх справ,
професор кафедри криміналістики та судової
медицини.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник
СЕРГЄЄВА Діана Борисівна,
Київський національний університет імені Тараса
Шевченка, Інститут права, професор кафедри
кримінального процесу та криміналістики;

кандидат юридичних наук, доцент
ПІДПАЛИЙ Валерій Львович,
Навчально-науковий інститут права імені князя
Володимира Великого ПрАТ «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом», заступник завідувача
кафедри правоохоронної та антикорупційної
діяльності.

Захист відбудеться «21» жовтня 2020 року об 11⁰⁰ на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.142.05 ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» за адресою: 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у Міжнародному бібліотечно-інформаційному центрі імені Ярослава Мудрого ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» за адресою: 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2.

Автореферат розіслано «21» вересня 2020 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Ю. П. Тимошенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Наша держава обрала євроінтеграційний напрям розвитку й забезпечує дотримання в усіх сферах суспільного життя принципу верховенства права. Конституція України проголошує, що утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Посилену увагу міжнародні та державні інституції спрямовують на всебічний захист прав дітей. Це відображено в національному й міжнародному законодавстві, зокрема: Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Конвенції ООН про права дитини 1989 року, Керівних принципах, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей – жертв та свідків злочинів, 2005 року Керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи щодо судочинства, дружнього до дітей, 2010 року тощо.

Злочин, передбачений ст. 304 КК України, – втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність – становить особливу суспільну небезпеку, оскільки посягає на майбутнє нашої держави – дітей. Така ситуація актуалізує необхідність вжиття правоохоронними органами рішучих заходів з протидії цьому виду злочинів.

Розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність пов'язано з потребою вирішити низку проблемних питань, а саме: виявлення всіх фактів злочинної діяльності (60,3 % на думку опитаних слідчих); встановлення дорослих співучасників учинення злочину (54,4 %); з'ясування способів і засобів втягнення до злочинної діяльності (50,0 %) тощо. Практичні працівники засвідчують потребу забезпечення криміналістичними рекомендаціями з проблем розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (78,7 %).

Статистичні дані щодо кількості випадків втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність викликають стурбованість. Згідно з результатами порівняльної характеристики статистичних даних Генеральної прокуратури України за 2017-й, 2018-й та 2019 рік, до Єдиного реєстру досудових розслідувань було внесено відомості про 280, 234 та 151 подію за ознаками злочину, передбаченого ст. 304 КК України; з них: 273, 223 та 132 випадки стосувалися втягнення в злочинну діяльність, 2, 3 й 6 – пияцтво, 5, 8 і 13 – зайняття жебрацтвом, 0 – зайняття азартними іграми. За шість місяців 2020 року до ЄРДР було внесено інформацію про 101 кримінальне провадження, з них: 93 випадки стосувалися втягнення в злочинну діяльність, 2 – пияцтво, 6 – зайняття жебрацтвом, 0 – зайняття азартними іграми¹. Однак проведені емпіричні дослідження засвідчили високий рівень латентності цього злочину. Крім того, у разі виявлення фактів хуліганства, крадіжок, грабежів, злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів, що вчиняють дорослі із залученням неповнолітніх співучасників, слідчі здебільшого не здійснюють додаткову кваліфікацію за ст. 304 КК України (підтвердили 57,4 % слідчих). Зазначене спричиняє латентність цього злочину, перешкоджає виконанню завдань кримінального провадження, а отже, зумовлює необхідність застосування адекватних заходів реагування.

¹ Статистичні дані Генеральної прокуратури України. URL: <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html#>.

Теоретичне підґрунтя дослідження становлять фундаментальні праці, у яких висвітлено концептуальні засади методики розслідування злочинів, зокрема, наукові доробки Л. І. Аркуші, В. П. Бахіна, А. Ф. Волобуєва, В. Г. Гончаренка, В. А. Журавля, А. В. Іщенко, А. М. Кислого, Н. І. Клименко, О. Н. Колесниченка, В. П. Колмакова, В. О. Коновалової, В. С. Кузьмічова, В. В. Лисенка, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, Г. А. Матусовського, Д. Й. Никифорчука, М. А. Погорецького, М. В. Салтевського, Д. Б. Сергєєвої, О. В. Таран, В. В. Тіщенко, В. В. Топчія, Л. Д. Удалової, П. В. Цимбала, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітька, Б. В. Щура.

Аналіз проблем розслідування втягнення неповнолітніх у зайняття жебрацтвом здійснив А. І. Довгань (Львів, 2019); втягнення неповнолітніх у зайняття проституцією та сутенерством – В. В. Загамула (Київ, 2019) і В. О. Лазарєв (Дніпро, 2019).

У вітчизняній юридичній літературі розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність не було предметом окремого наукового дослідження. Нині постала потреба в комплексному висвітленні окресленої проблематики в контексті сучасних правових реалій та особливостей учинення цього злочину. Практично затребуваним є формування методики розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, надання відповідних криміналістичних рекомендацій. Окреслені обставини засвідчують актуальність дослідження обраної теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015; Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015; Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 року № 453; Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затверджених наказом МВС України від 16 березня 2015 року № 275 (п. 7 «Актуальні проблеми реалізації кримінального процесуального законодавства та розслідування злочинів»). Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (протокол № 3) від 1 липня 2014 року.

Мета і задачі дослідження. *Мета* роботи полягає у формуванні теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність.

Для досягнення поставленої мети поставлено такі *задачі*:

– охарактеризувати стан правового регулювання розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, виокремити питання, що потребують першочергового опрацювання;

– сформулювати криміналістичну характеристику втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність;

– з'ясувати обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність;

– визначити типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, запропонувати напрями їх вирішення;

– висвітлити специфіку проведення огляду на початковому етапі розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність;

– розглянути особливості проведення допиту під час розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність;

– з'ясувати особливості залучення експерта та проведення експертиз під час розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність.

Об'єкт дослідження – правовідносини, що виникають у сфері діяльності органів досудового розслідування під час розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність.

Предметом дослідження є розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність.

Методи дослідження. Для реалізації поставленої мети в роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи, які дали змогу оптимально врахувати специфіку об'єкта й предмета дослідження, зокрема: методи *формальної логіки* (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, абстрагування) – для детального висвітлення змісту порушених питань (у всіх розділах дисертації); *спеціально-правові* методи, передусім *порівняльно-правовий* – під час аналізу норм матеріального та процесуального права, наукових категорій, визначень і підходів (у всіх розділах дисертації); *історико-правовий* – у межах тлумачення на підставі наукових поглядів і положень чинного законодавства основних термінів, що використані в дисертації, таких як: «втягнення», «неповнолітній», «злочинна діяльність», «криміналістична характеристика» (підрозділ 1.3), «слідча ситуація» (підрозділ 2.2); *системно-структурний* – для формулювання завдань слідчого під час розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (розділ 2); *метод системного аналізу* – у контексті визначення напрямів діяльності з удосконалення розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (підрозділи 2.2, 2.3, розділ 3); *статистичний* – для підтвердження теоретичних висновків даними державної та відомчої статистики, узагальнення результатів вивчення емпіричних джерел (у всіх розділах дисертації); *соціологічний* – у межах обґрунтування наукових висновків даними анкетування слідчих Національної поліції України (у всіх розділах дисертації).

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні й аналітичні матеріали МВС України, Національної поліції України, Генеральної прокуратури України, Державної судової адміністрації України за 2014–2019 роки, I півріччя 2020 року; дані, отримані внаслідок вивчення 75 кримінальних проваджень (кримінальних справ), досудове розслідування в яких за ст. 304 КК України здійснювали протягом 2014–2019 років (Волинська, Дніпропетровська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Одеська області, м. Київ); результати анкетування 136 слідчих Національної поліції України

(Вінницька, Київська, Харківська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька області, м. Київ).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є монографічним дослідженням, у якому сформовано основи методики розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, визначено низку положень, висновків і рекомендацій, що становлять наукову новизну, зокрема:

вперше:

- сформовано засади видової криміналістичної методики розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, що охоплює криміналістичну характеристику цього виду злочину, рекомендації з організації початкового етапу розслідування, типові слідчі ситуації та алгоритми їх вирішення, засади взаємодії слідчого з підрозділами ювенальної превенції, оперативними підрозділами й іншими суб'єктами, особливості проведення слідчих (розшукових) дій, використання спеціальних знань;

- визначено типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, які класифіковано за такими підставами: наявність і повнота відомостей про особу підозрюваного й неповнолітнього потерпілого; спосіб реалізації злочинної діяльності, а саме особливості втягнення неповнолітніх у зайняття злочинною діяльністю, пияцтвом, жебрацтвом, азартними іграми; здійснено характеристику відносин між дорослим втягувачем і неповнолітнім втягненим тощо;

- запропоновано тактичні операції початкового етапу розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, сформовано типові переліки слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів з метою досягнення завдань кримінального провадження;

удосконалено:

- правове регулювання розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, для чого виокремлено проблемні питання та сформульовано пропозиції щодо їх вирішення;

- характеристику способів втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність відповідно до стадій підготовки, безпосереднього вчинення, приховування та залежно від застосування до неповнолітнього фізичного чи психологічного насильства;

- класифікацію матеріальних та ідеальних джерел слідчої інформації, що утворюється внаслідок втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність;

- підходи до вивчення особи злочинця: перший передбачає отримання даних про особу злочинця за залишеними матеріальними й ідеальними слідами; другий – полягає в дослідженні поведінки учасника кримінального провадження під час досудового розслідування;

- криміналістичні рекомендації щодо залучення спеціаліста-психолога з метою належної підготовки до проведення слідчих (розшукових) дій, підвищення ефективності їх безпосереднього проведення, а також належного оцінювання отриманих результатів під час розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність;

дістало подальшого розвитку:

– криміналістична характеристика втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність відповідно до її основних елементів, таких як спосіб учинення злочину, обстановка та слідова картина злочину, особа злочинця й особа неповнолітнього потерпілого;

– класифікація джерел криміналістично значущої інформації про особу злочинця та особу неповнолітнього потерпілого відповідно до визначених груп: джерела ідеальної інформації; джерела матеріальної інформації; складні джерела як система поєднання інформації двох груп;

– рекомендації щодо використання інформації про особу злочинця під час розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність з метою: встановлення тотожності особи за комплексом її зовнішньо відображених ознак; встановлення фактичної картини злочину; визначення оптимальної лінії слідчого, з огляду на його взаємодію з іншими учасниками розслідування; здійснення профілактичної діяльності слідчого;

– перелік обставин, які підлягають встановленню на початковому етапі розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність і спрямовані на встановлення всіх елементів механізму злочинної діяльності;

– засади процесуальної та непроцесуальної взаємодії слідчого з оперативними підрозділами й підрозділами ювенальної превенції Національної поліції України під час розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність;

– криміналістичні рекомендації щодо підвищення ефективності проведення допиту підозрюваного та свідків у кримінальному провадженні з метою забезпечення об'єктивного встановлення обставин кримінального провадження;

– криміналістичні рекомендації щодо проведення огляду, допиту, експертиз під час розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені й аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації впроваджено та може бути використано у:

– *правозастосовній діяльності* – з метою вдосконалення досудового розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (Акт впровадження Головного управління Національної поліції у Чернівецькій області від 27 березня 2020 року, Акт впровадження Головного слідчого управління Національної поліції України від 2 квітня 2020 року);

– *освітньому процесі* – під час викладання навчальних дисциплін «Криміналістика», «Розслідування окремих видів злочинів», підвищення кваліфікації слідчих та інших категорій практичних співробітників, підготовки лекцій, планів-конспектів семінарських і практичних занять (Акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 15 травня 2020 року, свідоцтво № 43249 від 13 квітня 2012 року на аудіовізуальний твір «Навчальний фільм «Огляд місця події при розслідуванні крадіжки з квартири з проникненням на об'єкт» (Ікаєв А. Р. та ін.).

Апробація результатів дослідження. Результати наукового дослідження, висновки та пропозиції автора оприлюднено на міжнародних і всеукраїнських

конференціях, засіданнях круглих столів: «Актуальні проблеми криміналістики та судової експертології» (м. Київ, 22 листопада 2018 року), «Актуальні питання теорії та практики досудового розслідування кримінальних проступків» (м. Київ, 14 листопада 2019 року), «Реформування кримінального провадження в Україні: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти (присвячена пам'яті професорів В. П. Бахіна, В. К. Лисиченка, І. Я. Фрідмана)» (м. Ірпінь, 27 березня 2020 року), «Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів» (Кривий Ріг, 30 квітня 2020 року) «Травневі правові читання» (м. Черкаси, 7 травня 2020 року).

Публікації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації, відображено в 10 наукових публікаціях, чотири з яких – статті у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна – стаття в іноземному науковому виданні, п'ять – тези наукових доповідей, опубліковані за результатами участі в міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, що містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (147 найменувань) і чотирьох додатків на 15 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 217 сторінок, із них основний текст – 186 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, висвітлено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету й задачі, об'єкт і предмет дослідження, схарактеризовано методи; встановлено наукову новизну, практичне значення одержаних результатів; надано відомості про апробацію та публікації результатів дослідження.

Розділ 1 «Теоретико-правові засади дослідження розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність» містить два підрозділи, присвячені формуванню теоретико-правового підґрунтя роботи.

У *підрозділі 1.1 «Правові засади розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність»* комплексне дослідження спрямовано на формування правових засад розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність.

Згідно зі ст. 304 КК України, кримінально караним є втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, пияцтво, заняття жебрацтвом, азартними іграми. На підставі здійснених досліджень, опрацювання постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2004 року № 2 «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність», сформульовано висновок про необхідність уточнення назви ст. 304 КК України у такій редакції: «Втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність». Адже власне заняття пияцтвом, жебрацтвом, азартними іграми є різновидами антигромадської діяльності, які внаслідок їх суспільно небезпечного посягання на нормальний розвиток неповнолітніх, піддаються кримінальному переслідуванню, що й має бути належно відображено у кримінальному законодавстві.

Слід урахувати, що в разі виявлення фактів хуліганства, крадіжок, грабежів, злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчиняють дорослі із залученням неповнолітніх співучасників, слідчі повинні спрямовувати увагу на дії, що сприяли втягненню неповнолітніх до злочинної діяльності, встановлювати конкретні форми, способи, засоби втягнення, здійснювати кваліфікацію вчинених діянь за відповідною статтею КК України, а також додатково – за ст. 304 КК України.

У підрозділі 1.2 «Криміналістична характеристика втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність» розглянуто елементи криміналістичної характеристики злочину, з-поміж яких: спосіб втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність; обстановка та слідова картина; особа злочинця та особа неповнолітнього потерпілого, втягненого у злочинну діяльність.

У пункті 1.2.1 «Спосіб втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність» встановлено, що втягненням неповнолітнього в злочинну чи іншу антигромадську діяльність слід вважати дії дорослої особи, учинені з будь-яких мотивів і пов'язані з безпосереднім впливом на неповнолітнього з метою сформувати у нього рішучість взяти участь в одному чи декількох злочинах або займатися іншою антигромадською діяльністю. Акцентовано на необхідності встановлення конкретного способу втягнення неповнолітнього в злочинну діяльність з метою відмежування від протиправних діянь, учинених неповнолітнім за власною ініціативою.

Розглянуто такі складові способу втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, як підготовка, безпосереднє вчинення, приховування.

До підготовчих дій належать:

1) підбір неповнолітніх, яких можна залучити до вчинення злочину, передусім тих, які раніше вчиняли протиправні діяння (65,4 % кримінальних проваджень);

2) формування зацікавленості неповнолітнього в злочинній діяльності (фінансова винагорода, підвищення його авторитету) (62,5 %);

3) послаблення контролю неповнолітнього за власними діями (розпивання спиртних напоїв, уживання наркотичних засобів, психотропних речовин) (60,3 %);

4) ознайомлення неповнолітніх із способами вчинення злочинів, пошук об'єкта злочинного посягання, знарядь і засобів учинення злочинів, розподіл ролей між співучасниками, планування приховання слідів злочину та реалізації викраденого майна (52,2 %).

Здійснення підозрюваним цілеспрямованих підготовчих дій засвідчує його суспільну небезпечність, умисел втягнути неповнолітнього до злочинної діяльності.

Під час безпосереднього вчинення злочину можуть застосовувати фізичне (заподіяння тілесних ушкоджень, мордування, катування) або психологічне насильство (погрози, шантаж).

Дії, спрямовані на приховування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (траплялися у 89,3 % кримінальних проваджень), згруповано так:

1) приховування факту вчинення злочину. Це знищення чи маскуванню матеріальних джерел інформації про злочин, переховування від органів досудового розслідування, відмова від дачі показань чи надання завідомо неправдивих показань, забезпечення алібі, наведення підозри на сторонню особу;

2) приховування матеріальних об'єктів: предметів злочинного посягання (викрадені речі, гроші), речових доказів (засобів і знарядь учинення злочину);

3) спотворення ідеальних слідів (погрози неповнолітньому потерпілому й свідкам, шантаж, залякування неповнолітнього потерпілого та його близьких).

У пункті 1.2.2 «Обстановка та слідова картина втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність» обґрунтовано, що дослідження обстановки втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність дає змогу отримати вихідну інформацію про подію, оцінити ситуацію з огляду на об'єктивну можливість учинення злочину в конкретних умовах, сприяє встановленню обставин учиненого злочину.

У контексті розгляду слідової картини, увагу зосереджено на джерелах ідеальної криміналістично значущої інформації, яку отримують від людей – учасників кримінального провадження. Переважно йдеться про осіб, які безпосередньо були присутніми або могли спостерігати за підготовкою, учиненням чи приховуванням втягнення неповнолітніх до злочинної діяльності; осіб, які володіють інформацією про подію злочину; мають відомості про неповнолітнього потерпілого й підозрюваного.

Важливим джерелом криміналістично значущої інформації в кримінальних провадженнях щодо втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, є слідова картина. На підставі аналізу кримінальних проваджень, досудове розслідування в яких здійснювали за ст. 304 КК України, виокремлено шість груп слідів: 1) сліди людини: ідеальні сліди (показання потерпілого, підозрюваного, свідків); матеріальні сліди (сліди-відображення, сліди-речовини); 2) знаряддя вчинення злочину та їхні сліди; 3) чужі речі, документи, привласнені злочинцем; 4) речі, які сприяли вчиненню злочину (наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори, транспорт, вогнепальна чи холодна зброя); 5) електронні відображення; 6) інші матеріальні сліди (транспортних засобів, застосування вогнепальної чи холодної зброї, текстильні волокна).

У пункті 1.2.3 «Особа злочинця та особа неповнолітнього потерпілого, втягненого в злочинну діяльність» доведено, що всебічне дослідження особи злочинця і неповнолітнього потерпілого, їхніх поведінки та відносин має принципове значення для встановлення обставин розслідуваного злочину.

Типову особу злочинця, що втягує неповнолітніх у злочинну діяльність, схарактеризовано за комплексом ознак, що відображаються в механізмі злочину й утворюваній слідовій інформації.

Особа, що втягує неповнолітніх у злочинну діяльність, схильна до вчинення антигромадських, хуліганських дій, уживає алкогольні напої та наркотичні речовини, нерідко має психічні відхилення, судимість. Їй притаманні такі негативні риси, як егоїзм, жорстокість, агресивність, зневажання суспільних обов'язків, нехтування інтересами інших, жадібність, цинізм.

Для криміналістичної характеристики важливо з'ясувати характер взаємозв'язку між особою злочинця та особою потерпілого. У більшості вивчених кримінальних проваджень (54,7 %) зазначені особи підтримували знайомство чи товариські відносини, у 30,6 % випадків між особами були родинні зв'язки, у 14,7 % – знайомство було короточасним, переважно відбувалося під час спільного вживання алкогольних напоїв чи наркотичних засобів.

Встановлено, що в процесі розслідування злочину, передбаченого ст. 304 КК України, виникають такі типові ситуації: підозрюваний був обізнаний щодо віку неповнолітнього (85,0 % кримінальних проваджень); підозрюваний не був обізнаний щодо віку неповнолітнього (24,0 %).

На підставі вивчення доробку вчених (Топольскова І. О., 2003) й емпіричних досліджень, схарактеризовано особу злочинця, що здійснює втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, за чотири основними групами:

1) втягувач до злочинної чи іншої антигромадської діяльності. До цієї групи входять молоді люди віком 18–25 років, які групують навколо себе підлітків переважно для дрібних доручень, спільного проведення часу, розпивання спиртних напоїв, уживання наркотиків, учинення корисливих злочинів;

2) втягувач-рецидивіст. Це здебільшого судимі особи віком понад 25 років. Відбувши покарання, вони намагаються відновити втрачені соціальні зв'язки. Приховують залучення неповнолітніх до вчинення корисливо-насильницьких злочинів, що ускладнює їх виявлення та розслідування;

3) втягував-організатор злочинної групи. Переважно це раніше судимі особи зі стійкими антигромадськими поглядами. Залучення неповнолітніх відбувається під час учинення тяжких злочинів;

4) втягувач-утриманець. Здебільшого це родичі неповнолітніх (батьки або особи, що їх замінюють) – деградовані особи, що живуть переважно за рахунок злочинних або антигромадських занять дітей.

У разі вчинення злочину групою осіб, необхідно з'ясовувати роль кожного співучасника в злочинній діяльності. Слід встановлювати конкретні дії, унаслідок яких на неповнолітнього чинили вплив, спрямований на те, щоб сформувати в нього бажання взяти участь у вчиненні хоча б одного злочину.

Істотне значення для характеристики особи неповнолітнього, втягненого у злочинну діяльність, мають відомості про його поведінку в період, що передував учиненню злочину. Типовою є ситуація, коли підлітків раніше притягували до адміністративної (15,6 % кримінальних проваджень) або кримінальної відповідальності (11,4 %). Найуразливішою для втягнення в злочинну діяльність є вікова група неповнолітніх від 14-ти до 15 років.

Розглянуто випадки, коли злочинці, втягуючи неповнолітніх до злочинної діяльності, ураховують вік дитини, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Зокрема, неповнолітнього, що не досягнув віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, можуть залучати дорослі співучасники для допомоги під час підготовки, безпосереднього вчинення злочину та приховування його наслідків.

Розділ 2 «Початковий етап розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність» містить два підрозділи, які присвячено формуванню переліку обставин, що підлягають встановленню, типових слідчих ситуацій та алгоритмів їх вирішення на початковому етапі розслідування злочину.

У підрозділі 2.1 *«Обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність»* доведено обов'язковість встановлення обставин, визначених ст. 91 КПК України.

Зокрема, у кримінальному провадженні щодо втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність з'ясовують: повні та всебічні відомості про особу неповнолітнього: його вік, стан здоров'я, рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси особи, які необхідно врахувати під час досудового розслідування. За наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану із психічною хворобою, з'ясовують, чи він цілком усвідомлював значення власних дій і чи міг керувати ними; ставлення неповнолітнього до вчиненого діяння; умови життя та виховання неповнолітнього; наявність дорослих підбурювачів й інших співучасників (ст. 485 КПК України). Необхідним є точне встановлення віку неповнолітнього, втягненого в злочинну діяльність, з точністю до числа, місяця, року народження (п. 1 ст. 485 КПК України).

Слід встановити умови життя неповнолітнього, а саме: склад сім'ї, взаємини між дорослими й дітьми, ставлення батьків до виховання дитини, морально-побутові умови сім'ї; обстановку в школі чи іншому освітньому закладі або на виробництві, де навчається або працює неповнолітній, характер й ефективність раніше застосовуваних виховних заходів; зв'язки неповнолітнього тощо.

Для підтвердження віку неповнолітнього до кримінального провадження, необхідно долучити копії документів (свідоцтво про народження, паспорт, виписка з реєстрації актів цивільного стану). За відсутності документів, які підтверджують вік неповнолітнього, коли вичерпано всі можливості для їх отримання або викликає сумнів їх достовірність, слід призначити експертизу для встановлення віку підозрюваного (п. 4 ч. 2 ст. 242 КПК України, постанова Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 року № 5 «Про практику застосування судами законодавства у справах про злочини неповнолітніх»).

Доцільно встановити обставини, що засвідчують причетність неповнолітнього до вчинених злочинів. Надалі будуть вирішувати питання про відповідальність неповнолітнього. Слідчий повинен урахувати тяжкість учиненого злочину, його мету й мотиви, наслідки, особу неповнолітнього, спосіб, яким дорослий впливав на нього. Якщо неповнолітній має позитивні характеристики з місця навчання (роботи), за місцем проживання, не перебував на обліку й раніше не притягувався до кримінальної відповідальності, а злочин учинив під загрозою фізичного або психічного насильства, такі обставини має бути встановлено в процесі досудового розслідування для врахування судом під час вирішення питання про звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності.

У підрозділі 2.2 *«Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність і напрями їх вирішення»* констатовано, що формування типових слідчих ситуацій та алгоритмів їх

вирішення має фундаментальне значення для побудови методики розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність.

Слідчі ситуації початкового етапу розслідування поділяють на конфліктні та безконфліктні. Критерієм для класифікації є поведінка підозрюваного під час досудового розслідування. Емпіричні дослідження засвідчили, що типовою під час розслідування є конфліктна слідча ситуація, адже лише у 21,3 % кримінальних проваджень підозрюваний визнав свою вину у втягненні неповнолітнього до злочинної діяльності. У 54,7 % випадків підозрюваний заперечував свою причетність до вчинення злочину, у 24 % – обізнаність щодо віку неповнолітніх.

На слідчу ситуацію впливає поведінка неповнолітнього потерпілого під час досудового розслідування. Неповнолітній може заперечувати свою причетність до злочинів, до яких його залучали дорослі (62,7 % кримінальних проваджень), або, навпаки, обмовляти себе, перебільшуючи свою вину (37,3 %). На поведінку дитини можуть впливати дорослі, які причетні до злочинної діяльності. Такі обставини має бути враховано під час перевірки версій.

За умови розслідування втягнення в злочинну діяльність кількох неповнолітніх, необхідно з'ясувати мету, мотиви такого об'єднання, індивідуалізувати роль кожного з учасників групи. Висвітлено зміст таких слідчих ситуацій: 1) неповнолітній не вчинив злочину, до якого його залучав дорослий; 2) неповнолітній реалізував злочинну діяльність, а саме: а) неповнолітній вчинив злочин самостійно; б) неповнолітній вчинив злочин спільно з дорослим; 3) неповнолітній не вчиняв злочин, однак був втягнутий у зайняття пияцтвом, жебрацтвом, азартними іграми.

Результати вивчення кримінальних проваджень засвідчили, що особа, яка втягла неповнолітнього в злочинну діяльність, повинна підлягати кримінальній відповідальності за вчинений злочин, а також за ст. 304 КК України. Попри те, що злочин вважають закінченим з моменту вчинення дій, спрямованих на втягнення неповнолітнього в учинення злочину, слідчі в практичній діяльності розпочинають кримінальне провадження з моменту, коли неповнолітній взяв участь у вчиненні хоча б одного злочину (71,3 % слідчих). Аргументовано, що така практика є неправильною та потребує виправлення.

Розділ 3 «Проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність» має три підрозділи, у яких висвітлено тактику окремих слідчих (розшукових) дій.

У підрозділі 3.1 «Проведення огляду під час розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність» доведено, що про факт учинення злочину із залученням неповнолітніх можуть свідчити матеріальні сліди, які відображають інформацію про суб'єкта: невеликі за розмірами сліди ніг, рук; відбитки підшав взуття, що зазвичай носять підлітки; особисті речі (залишені, кинуті, загублені), за якими можна визначити вікову групу (наприклад, окружність голови за бейсболкою); предмети, що носять підлітки (саморобна холодна зброя, ланцюжки, металеві прикраси); сліди зубів на продуктах харчування.

Важливим є техніко-криміналістичне забезпечення проведення огляду. Техніко-криміналістичне забезпечення проведення огляду під час розслідування

втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність полягає у виконанні завдань нормативно-правового, організаційно-технічного та науково-методичного супроводження кримінального провадження. Зазначена діяльність полягає у: фіксації перебігу й результатів проведення слідчих (розшукових) дій; виявленні, фіксації, збиранні, дослідженні слідів злочину; залученні спеціальних знань, зокрема спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій, з метою виявлення, вилучення та фіксації доказової інформації тощо.

Під час розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність слід використовувати можливості криміналістичних обліків. Аргументовано значущість положень Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми «СЛІД» інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України», затвердженої наказом МВС України від 16 березня 2020 року № 257. Облік інформації ведуть за такими категоріями: фотозображення слідів рук, слідів підшав взуття, слідів знарядь злочину, слідів структури матеріалу (рукавичок), слідів протекторів шин транспортних засобів; мультимедійна інформація (фото-, відео-, звукозапис) щодо осіб, які причетні до вчинення кримінального правопорушення, мультимедійна інформація (фото-, відеозапис) обстановки події, що сталася; інформація про об'єкти біологічного походження, інформація про інші вилучені матеріальні об'єкти тощо. Використання цієї інформації буде сприяти з'ясуванню обставин кримінального провадження щодо втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність.

У підрозділі 3.2 «Проведення допиту під час розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність» увагу акцентовано на тактиці допиту неповнолітніх потерпілих.

Згідно з п. 12 ст. 3 КПК України, неповнолітньою є малолітня особа, а також дитина віком від 14-ти до 18 років. Особливості допиту неповнолітніх висвітлено, зокрема, у ст.ст. 224, 226, 227 КПК України. Під час допиту неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених слід керуватися § 1 гл. 38 КПК України.

На стадії підготовки до проведення допиту необхідно точно з'ясувати вік особи. Його встановлюють за документами про народження, а у разі їх відсутності – шляхом надання інформації від органів реєстрації записів цивільного стану або проведення комплексної судової медико-психологічної експертизи.

Слід підготуватися до залучення для проведення допиту неповнолітнього потерпілого обов'язкових учасників: законного представника; педагога або психолога; за необхідності – лікаря. Законними представниками можуть бути: батьки, усиновлювачі, опікуни чи піклувальники, інші близькі родичі або члени сім'ї; представники органів опіки й піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній. Однак залежно від слідчої ситуації, необхідно враховувати можливість обмеження участі в проведенні слідчої (розшукової) дії законного представника (ч. 3 ст. 227 КПК України). У виняткових випадках, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого, слідчий, прокурор за їхнім клопотанням чи за власною ініціативою, має право обмежити участь законного представника у виконанні окремих слідчих (розшукових) дій або усунути його від

участі в кримінальному провадженні та залучити замість нього іншого законного представника.

З огляду на характеристики неповнолітнього та слідчої ситуації, слідчому необхідно визначити, педагога чи психолога доцільно запросити за конкретних умов (не виключеною є можливість залучення двох спеціалістів). Вони повинні мати відповідну освіту й досвід роботи з певною віковою групою. За необхідності слід запросити й лікаря, що може бути пов'язано з наданням допомоги під час формулювання питань, деталізації показань. Трапляються випадки, коли до злочинної діяльності, зайняття жебрацтвом втягують неповнолітнього, який має певні соматичні та психічні захворювання. Під час допиту такого учасника неодмінно слід забезпечити участь медика.

Перед допитом слідчому, прокурору доцільно поспілкуватися зі спеціалістами. Від законного представника можна отримати додаткову інформацію щодо характеристики неповнолітнього, внести корективи до плану слідчої (розшукової) дії; порадившись із педагогом або психологом, лікарем, можна сформулювати й визначити послідовність постановки запитань, узгодити заплановані тактичні прийоми.

Важливим є встановлення психологічного контакту з неповнолітнім потерпілим. Слідчому необхідно виявляти доброзичливість до співрозмовника, розуміти проблеми, що бентежать дитину. Не можна негативно оцінювати його дії, заборонено принижувати гідність. Тому підготовка до допиту є вкрай важливим етапом. Обставиною, що підлягає встановленню під час допиту неповнолітнього потерпілого, є з'ясування застосованого до нього фізичного та психологічного насилля, деталізація способів утягнення до злочинної діяльності.

У підрозділі 3.3 «Проведення експертиз під час розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність» обґрунтовано, що різноманітність слідів, які виявляють під час розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, дає змогу констатувати потенційну можливість під час кримінального провадження проводити всі основні види експертиз: криміналістичні, судово-медичні, судово-психологічні та судово-психіатричні, комплексні судові експертизи.

Згідно з емпіричними даними, під час розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність проводили різні види криміналістичних експертиз (78,7 % кримінальних проваджень), а також психолого-психіатричні (25,3 %), судово-медичні (21,3 %) тощо.

Важливе значення під час розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність має такий вид криміналістичної експертизи, як дактилоскопічна. Вона виконує ідентифікаційні й неідентифікаційні завдання, пов'язані з визначенням механізму слідоутворення, характеристиками слідоутворювального об'єкта. Розглянуто особливості проведення трасологічної експертизи.

Увагу акцентовано на проведенні молекулярно-генетичних досліджень біологічних слідів людини (кров, сперма, слина, піт, волосся, органи й тканини людського організму).

У низці випадків для правильної кваліфікації дій підозрюваного у разі вчинення злочину за наявності ознак заподіяння тілесних ушкоджень неповнолітньому потерпілому, слідчий, відповідно до ч. 2 ст. 242 КПК України, зобов'язаний призначити судово-медичну експертизу для встановлення тяжкості й характеру тілесних ушкоджень.

ВИСНОВКИ

У дисертації розроблено основи криміналістичної методики розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, сформовано відповідні теоретичні засади та запропоновано практичні рекомендації. Результати здійсненої роботи дали змогу сформулювати такі висновки:

1. Нормативно-правові джерела, які становлять засади розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, об'єднано в три групи:

– міжнародні нормативно-правові документи, що визначають правовий статус неповнолітніх, а також засади кримінального провадження за їхньою участю (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Конвенція ООН про права дитини 1989 року, Протокол про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї, який доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року, Керівні принципи, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей – жертв і свідків злочинів, 2005 року, Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства 2007 року, Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо судочинства, дружнього до дітей, 2010 року);

– нормативно-правові акти України, які регламентують права, свободи й обов'язки неповнолітніх, а також засади кримінального провадження за їхньою участю (Конституція України, КК України, КПК України, закони України «Про Національну поліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про судову експертизу», «Про охорону дитинства», підзаконні нормативно-правові акти);

– судові рішення міжнародних і національних судових інстанцій, які тлумачать джерела права (рішення Європейського суду з прав людини, офіційне тлумачення законодавства в рішеннях Конституційного Суду України, постанови Пленуму Верховного Суду України).

2. Сформовано криміналістичну характеристику втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність відповідно до її основних елементів, серед яких:

– спосіб учинення злочину, що полягає у втягненні дорослою особою неповнолітнього в злочинну чи іншу антигромадську діяльність. На підставі здійснених досліджень способи втягнення неповнолітніх до злочинної діяльності було об'єднано в такі основні групи: пов'язані із застосуванням втягувачем щодо неповнолітнього лише психологічного насильства (42,7 % кримінальних проваджень) або лише фізичного насильства (26,7 %), а також поєднання цих способів (30,6 %);

– обстановка вчинення злочину обумовлена зниженням ролі морально-етичних цінностей в суспільстві, поширенням алкоголізму та наркоманії, несприятливою обстановкою в сім'ях, домашнім насильством. Неповнолітні прагнуть до легкої наживи та розв'язання матеріальних проблем. Якщо сім'я є неблагополучною, діти намагаються якомога менше часу перебувати вдома, потрапляють під негативний вплив старших осіб, які мають антигромадський спосіб життя, зокрема раніше судимих;

– слідову картину злочину утворюють джерела криміналістично значущої інформації про особу злочинця та особу неповнолітнього потерпілого. Для ефективного пошуку й використання джерел криміналістично значущої інформації про особу злочинця та особу неповнолітнього потерпілого їх класифіковано на: джерела ідеальної і матеріальної інформації; складні джерела, що є поєднанням джерел двох груп;

– виокремлено ознаки особи злочинця, що втягує неповнолітніх у злочинну діяльність. Це чоловік (81,3 % кримінальних проваджень) віком 18–28 років (57,3 %), неодружений (38,7 %), офіційно не працевлаштований (54,7 %), має повну загальну середню (65,3 %) або професійно-технічну освіту (22,7 %). Схильний до вживання алкогольних напоїв, наркотичних засобів, психотропних речовин чи прекурсорів (85,3 %). Неповнолітніх нерідко втягують у злочинну діяльність раніше судимі особи (45,3 %), а також батьки чи особи, що їх замінюють (18,3 %);

– схарактеризовано особу неповнолітнього потерпілого. Віковий склад неповнолітніх, втягнутих у злочинну діяльність, є таким: 7–13 років – 29,3 %; 14–15 років – 50,7 %; 16–17 років – 20 %. У 70,7 % випадків неповнолітніх потерпілих виховували в неповних сім'ях, із застосуванням непедагогічних методів і без належного контролю за їхньою поведінкою. Неповнолітнім потерпілим притаманні такі риси, як неврівноваженість, імпульсивність, безвідповідальність, низький рівень самодисципліни. У них здебільшого обмежені світогляд і словниковий запас, не сформовано базовий культурний рівень, наявні проблеми інтелектуального розвитку. Неповнолітніх віком до 14 років залучають переважно до вчинення крадіжок, угонів транспортних засобів, а насильницькі злочини вчиняють здебільшого підлітки старшого віку – 16–17 років, які фізично розвиненіші.

3. На підставі законодавчого визначення предмета доказування та з огляду на специфіку злочину, передбаченого ст. 304 КК України, конкретизовано обставини, що підлягають встановленню під час кримінального провадження. Зауважено, що, крім обставин, зазначених у ст. 91 та 485 КПК України, під час розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність підлягають обов'язковому встановленню: обізнаність підозрюваного щодо віку неповнолітнього; характеристика дій підозрюваного щодо підготовки до вчинення злочину; умисел, мета й мотив втягнення; спосіб втягнення, використаний підозрюваним; характеристика особи підозрюваного; відносини підозрюваного й неповнолітнього потерпілого; наявність родинних зв'язків між ними; віктимологічні риси особи неповнолітнього потерпілого; причинний зв'язок між діями підозрюваного та

наслідками для неповнолітнього; характеристика злочинної діяльності, у яку був втягнутий неповнолітній; причини й умови, що сприяли залученню неповнолітнього до злочинної діяльності, тощо.

4. Залежно від наявної інформації з-поміж типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність слід виокремити такі: наявна інформація про злочин, утягнення очевидне, підозрюваного затримано, його особа відома (21,3 % кримінальних проваджень); є інформація про злочин, підозрюваного затримано, однак його особу необхідно встановити (4 %); наявна інформація про злочин, затримано неповнолітнього підозрюваного (13,3 %); є інформація про злочин, затримано дорослого, проте наявні дані, що до злочину причетний неповнолітній (18,7 %); є інформація про можливе вчинення втягнення неповнолітніх (30,7 %); надійшла інформація від неповнолітнього, втягнутого в злочинну діяльність (12,0 %).

Залежно від повноти інформації для криміналістичної характеристики злочину може бути визначено такі типові слідчі ситуації: 1) які характеризують обстановку вчинення злочину, залежать від місця та часу вчинення злочину, його слідової картини; 2) що виникають як результат отриманої інформації від неповнолітнього; 3) які виникають залежно від позиції підозрюваного під час досудового розслідування.

5. Доведено, що під час розслідування такого злочину огляд є однією з найважливіших слідчих (розшукових) дій. Ідеться про огляд місця події, предметів і документів, приміщення, житла й іншого володіння особи, освідування.

Тактику огляду місця події розглянуто відповідно до підготовчого, робочого й підсумкового етапів. Проаналізовано випадки, коли під час проведення огляду місця події за фактом учинення злочину можна сформулювати версії про залучення неповнолітнього до вчиненого злочину. Залежно від слідчих ситуацій запропоновано тактичні прийоми щодо встановлення обставин злочину за результатами огляду місця події: зіставлення первинних даних та обстановки місця події; аналіз окремих слідів на місці події; моделювання події, що відбулася; зіставлення обстановки місця події з відомими даними тощо. Згідно з результатами вивчення практичних джерел, про вчинення злочину із залученням неповнолітніх можуть свідчити такі сліди способу вчинення: спроба проникнути до приміщення (транспортний засіб) спочатку одним, а потім іншим шляхом (на думку 91,2 % слідчих); примітивні способи проникнення, наприклад, через розбите вікно; шляхом злому, що не потребує значних фізичних зусиль; використання найпростіших способів злому замкальних пристроїв; малі розміри пролому (вікна, отвору) (86,1 %); невжиття заходів щодо приховання слідів події (80,1 %); учинення на місці події цинічних, бешкетних дій (псування, безпричинне пошкодження речей, виконання нецензурних написів і малюнків) (67,6 %).

6. Тактика допиту неповнолітніх потерпілих залежить від таких обставин: віку допитуваного; його процесуального статусу; зацікавленості в досягненні завдань кримінального провадження; бажання співпрацювати з правоохоронними органами тощо. Слідчий повинен зібрати повну інформацію про неповнолітнього.

Стосовно неповнолітнього підозрюваного й обвинуваченого такий обов'язок закріплено законодавчо (ст. 487 КПК України). Доведено, що ця вимога стосується й неповнолітнього потерпілого та свідка в кримінальних провадженнях про втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність.

7. У процесі розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність важливим є проведення судово-психологічної або комплексної психолого-психіатричної експертизи. Зазначене зумовлено тим, що у низці випадків неповнолітнім потерпілим притаманні особливості психічної діяльності, що відображаються в їхній поведінці, зокрема під час учинення злочину; вони мають різні відхилення розумового розвитку (хвороба Дауна, розумова відсталість різного ступеня). Результати здійснених досліджень засвідчили важливе значення комплексних експертних досліджень, а саме комплексної судової психолого-психіатричної експертизи, у структурі криміналістичної методики розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Ікаєв А. Р. Особа злочинця у структурі криміналістичної характеристики та методики розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. *Право та державне управління*. 2019. № 2 (35). Т. 2. С. 91–97.

2. Ікаєв А. Р. Особливості допиту неповнолітніх під час розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 3 (Vol. 1). С. 92–97. (Словацька Республіка).

3. Ікаєв А. Р. Особа злочинця та особа потерпілого у структурі криміналістичної характеристики втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 5 (Т. 2). С. 241–246.

4. Ікаєв А. Р. Типові слідчі ситуації розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. *Держава і регіони*. 2020. № 1 (Т. 2). С. 122–126. (Серія «Право»).

5. Ікаєв А. Р. Джерела криміналістично значущої інформації під час розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. Вип. 43. С. 168–171. (Серія «Юриспруденція»).

6. Ікаєв А. Р. Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. *Актуальні проблеми криміналістики та судової експертології*: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 22 листоп. 2018 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 503–506.

7. Ікаєв А. Р. Обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. *Актуальні питання теорії та практики досудового розслідування кримінальних проступків*: матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 14 листоп. 2019 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 223–226.

8. Ікаєв А. Проведення судових експертиз під час розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. *Реформування кримінального провадження в Україні: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. В. П. Бахіна, В. К. Лисиченка, І. Я. Фрідмана (Ірпінь, 27 берез. 2020 р.). Ірпінь : Ун-т ДФС України, 2020. С. 112–117.

9. Ікаєв А. Р. Правові засади проведення слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. *Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів* (Кривий Ріг, 30 квіт. 2020 р.). С. 137–139.

10. Ікаєв А. Р. Тактика допиту під час розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. *Травневі правові читання* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів та викладачів закладів вищої освіти (Черкаси, 7 трав. 2020 р.). Черкаси : ЧПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2020. С. 374–376.

АНОТАЦІЯ

Ікаєв А. Р. Розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», Київ, 2020.

У дисертації сформульовано теоретичні положення та практичні рекомендації щодо розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. Здійснено криміналістичну характеристику злочину відповідно до її складових: способу вчинення злочину, обстановки та слідової картини, особи злочинця й потерпілого. Визначено кореляційні зв'язки між цими складовими. З'ясовано обставини, що підлягають встановленню, сформовано типові слідчі ситуації та алгоритми дій у їхніх межах на початковому етапі розслідування. Розглянуто тактику слідчих (розшукових) дій, надано пропозиції щодо її вдосконалення.

Ключові слова: втягнення, неповнолітній, злочинна діяльність, розслідування, криміналістична характеристика, типові слідчі ситуації, слідчі (розшукові) дії, судова експертиза.

АННОТАЦИЯ

Икаев А. Р. Расследование вовлечения несовершеннолетних в преступную деятельность. – *Квалификационный научный труд на правах рукописи.*

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09. – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – ЧАО «Высшее учебное заведение «Межрегиональная Академия управления персоналом», Киев, 2020.

В диссертации сформированы теоретические положения и практические рекомендации относительно расследования вовлечения несовершеннолетних в преступную деятельность. Разработана криминалистическая характеристика преступления в соответствии с ее составляющими: способ совершения преступления, обстановка и следовая картина, личность преступника и потерпевшего. Определены корреляционные связи между этими составляющими. Выявлены обстоятельства, подлежащие установлению, сформированы типичные следственные ситуации и алгоритмы действий на первоначальном этапе расследования. Рассмотрена тактика следственных (розыскных) действий, сформулированы предложения по ее усовершенствованию.

Сформированы основы видовой методики расследования вовлечения несовершеннолетних в преступную деятельность. Они охватывают криминалистическую характеристику этого вида преступления, рекомендации по организации начального этапа расследования, типичные следственные ситуации и алгоритмы их решения, основы взаимодействия следователя с подразделениями ювенальной превенции, оперативными подразделениями и другими субъектами, особенности проведения следственных (розыскных) действий, использования специальных знаний.

Определены типичные следственные ситуации первоначального этапа расследования вовлечения несовершеннолетних в преступную деятельность, которые классифицированы по таким критериям: наличие и полнота сведений о личности подозреваемого и несовершеннолетнего потерпевшего; способ реализации преступной деятельности, а именно особенности вовлечения несовершеннолетних в преступную деятельность, пьянство, попрошайничество, азартные игры и др.

Предложены тактические операции начального этапа расследования вовлечения несовершеннолетних в преступную деятельность, сформированы типовые перечни следственных (розыскных) действий и оперативно-розыскных мероприятий с целью достижения задач уголовного судопроизводства.

Усовершенствовано правовое регулирование расследования вовлечения несовершеннолетних в преступную деятельность с выделением проблемных вопросов и формированием предложений по их решению.

Охарактеризованы способы вовлечения несовершеннолетних в преступную деятельность в соответствии со стадиями подготовки, непосредственного совершения, сокрытия и в зависимости от применения к несовершеннолетнему физического или психологического насилия.

Осуществлена классификация источников криминалистически значимой информации. Доказано, что следовую картину преступления образуют источники криминалистически значимой информации о личности преступника и личности несовершеннолетнего потерпевшего. Для эффективного поиска и использования источников криминалистически значимой информации о личности преступника и личности несовершеннолетнего потерпевшего они классифицированы на: источники идеальной и материальной информации; сложные источники, являющиеся сочетанием источников двух групп.

Сформированы подходы к изучению личности преступника: первый предусматривает получение данных о личности преступника по оставленным материальным и идеальным следам; второй – исследование поведения участника уголовного судопроизводства в ходе досудебного расследования. Выделены признаки личности преступника, который втягивает несовершеннолетних в преступную деятельность. Охарактеризована личность несовершеннолетнего потерпевшего.

Предложены рекомендации по использованию информации о личности преступника при расследовании вовлечения несовершеннолетних в преступную деятельность с целью: установление тождества лица по комплексу его внешне отраженных признаков; установления фактической картины преступления; определения оптимальной линии поведения следователя с учетом его взаимодействия с другими участниками расследования; осуществления профилактической деятельности следователя.

Ключевые слова: вовлечение, несовершеннолетний, преступная деятельность, расследование, криминалистическая характеристика, типичные следственные ситуации, следственные (розыскные) действия, судебная экспертиза.

SUMMARY

Ikaiev A. Investigation of minors' involvement in criminal activity. – *Qualification scientific work on the rights of the manuscript.*

Thesis for the degree of the Doctor of Philosophy in Law, specialty 12.00.09 «Criminal Process and Forensic Science; Forensic Examination; Operative and Search Activity» (081 – Law). – Private higher educational establishment «Interregional Academy of Human Resources Management», Kyiv, 2020.

Thesis presents formulation of theoretical background and practical recommendations for investigation of minors' involvement in criminal activity. Forensic characteristics of the abovementioned crime in line with its components are outlined: crime commission methods, criminal environment and trace profile, perpetrator's/victim's identity. Correlation relationship between these components is defined. Circumstances subject to identification are clarified, typical investigative scenarios and algorithms of required actions are formulated for the initial investigation stage. Investigative (search) activity tactics is offered along with proposals concerning its improvement.

Key words: involvement, minor, criminal activity, investigation, forensic characteristics, typical investigative scenarios, investigative (search) actions, forensic examination.

Наклад 100. Папір офсетний. Ум.-др. арк. 0,9.
Підписано до друку 18.09.2020. Замовлення 212.

Надруковано в «МП Леся».

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи серія ДК № 892 від 08.04.2002.*

«МП Леся»

03148, Київ, а/с 115.

Тел./факс: (066) 60-50-199, (098) 455-41-17

E-mail: lesya3000@ukr.net